

News literacy. Przeciwdziałanie nowym zagrożeniom propagandowym

Trzeba na wstępie zauważyć, że propaganda to z pewnością zjawisko nie nowe w dziejach cywilizacji. Obecne co najmniej od czasu Seleucydów i epoki hellenistycznej (Butkiewicz 2016; Drzewiecki 2017). Propaganda staje się nowością o tyle, o ile zaczyna korzystać z nowych środków społecznego przekazu oraz przybiera formy, które dotąd nie zostały powszechnie uświadomione przez społeczeństwo. Stąd wydaje się, że skuteczne przeciwdziałanie nowym zagrożeniom propagandowym to zadanie dla nas wszystkich jako odbiorców i użytkowników mediów, a nie tylko obowiązek polityków i dziennikarzy. Na nich nie możemy już liczyć w wystarczającym stopniu. Metodą rozwiązania tego problemu jest kształcenie kompetencji medialnych i informacyjnych audytoriów, zwłaszcza w odniesieniu do przekazów dziennikarskich, co jest określane jako *news literacy* lub też *news media literacy*.

Przedmiotem tego eseju będzie przedstawienie koncepcji europejskiego podejścia do korzystania z mediów z uwzględnieniem nowych zagrożeń propagandowych oraz wskazanie na praktyczne kierunki rozwoju *news literacy* – kształcenia krytycznej kompetencji odbioru informacji medialnych. Dokonamy tego w oparciu o wybrane dokumenty Unii Europejskiej oraz aktualną literaturę przedmiotu. Za tezę możemy przyjąć pogląd, że jedynie kształcenie osobistych krytycznych kompetencji w zakresie odbioru informacji medialnych może być konieczną i wystarczającą formą przeciwdziałania nowym zagrożeniom propagandowym.

1. Europejskie podejście do korzystania z mediów a nowe zagrożenia propagandowe

Dziesięć lat temu Komisja Wspólnot Europejskich (2007) przygotowała dokument definiujący europejskie podejście do umiejętności korzystania z mediów. Autorzy opracowania określają je jako zdolność rozumienia i krytycznej oceny różnych aspektów mediów i ich treści oraz porozumiewania się w różnych kontekstach. Powinna ona obejmować: łatwość korzystania ze wszystkich istniejących mediów, od gazet po media społecznościowe; aktywne korzystanie z mediów poprzez, między innymi, interaktywną telewizję, używanie wyszukiwarek internetowych albo udział w społecznościach wirtualnych i lepsze wykorzystywanie potencjału mediów w dziedzinie rozrywki, dostępu do kultury, międzykulturowego dialogu, uczenia się i codziennych zastosowań (np. poprzez korzystanie z bibliotek, podcastów); zachowanie krytycznego podejścia do mediów odnośnie do ich jakości i treści (np. zdolność oceny informacji, stosunek do reklam w różnych mediach, inteligentne używanie wyszukiwarek); kreatywne używanie mediów, w sytuacji gdy ewolucja technologii medialnej i wzrastająca obecność Internetu jako kanału dystrybucji pozwala stale rosnącej liczbie Europejczyków na tworzenie i rozpowszechnianie obrazów, informacji i treści; rozumienie ekonomii mediów oraz różnicy między pluralizmem a własnością mediów; świadomość zagadnień związanych z prawami autorskimi, które są niezbędne dla „kultury legalności”, zwłaszcza przez młodszą generację, występującą zarówno w roli konsumentów, jak i producentów treści (tamże, s. 4).

Autorzy dokumentu wskazali też na istotne znaczenie kompetencji krytycznych w europejskim podejściu do umiejętności korzystania z mediów. Wymienia się trzy główne obszary i związane z nimi praktyki rozwijania umiejętności korzystania z mediów: w zakresie informacji handlowych, dzieł audiowizualnych oraz mediów online. Wśród praktyk wymieniono m.in. te związane z kompetencją krytyczną, tj. dostarczanie narzędzi do rozwoju krytycznego podejścia do informacji handlowych oraz wyposażenie użytkowników w

odpowiednie narzędzia do krytycznej oceny treści online (tamże, s. 6–9).

Współcześnie dostrzegamy ogromną potrzebę aktualizacji tych zapisów o nowe kwestie związane z propagandą ze strony ISIL/Daish, Al-Kaidy i Rosji. Z taką inicjatywą wystąpił Parlament Europejski (2016), który podkreśla znaczenie upowszechniania wiedzy, edukowania oraz umiejętności korzystania z internetowych środków przekazu i urządzeń informatycznych w UE i krajach sąsiadujących, tak aby obywatele mogli dokonywać krytycznej analizy treści medialnych w celu zidentyfikowania propagandy. W tym kontekście PE akcentuje znaczenie umacniania wiedzy na wszystkich szczeblach systemu edukacji; podkreśla potrzebę zachęcania ludzi do aktywnego obywatelstwa oraz uświadamiania ich jako konsumentów mediów; wskazuje na główną rolę narzędzi internetowych, zwłaszcza mediów społecznościowych, w których rozpowszechnianie fałszywych informacji oraz rozpoczynanie kampanii dezinformacyjnych jest łatwiejsze i często nie napotyka żadnych przeszkód; przypomina, że zwalczanie jednej propagandy drugą propagandą przynosi efekty przeciwne do zamierzonych oraz rozumie, że UE jako całość oraz państwa członkowskie indywidualnie mogą walczyć z propagandą stron trzecich jedynie poprzez prostowanie kampanii dezinformacyjnych i wykorzystywanie pozytywnych komunikatów i informacji oraz powinny opracować prawdziwie skuteczną strategię, która byłaby zróżnicowana i dostosowana do charakteru podmiotów rozpowszechniających propagandę; stwierdza, że kryzys finansowy i rozwój nowych form cyfrowych środków przekazu stawiają poważne wyzwania przed dziennikarstwem dobrej jakości (tamże, nr 46).

Konsekwentną metodą wzmacniania postaw krytycznych w kontekście propagandy ponownie staje się edukacja medialna. Parlament Europejski (tamże, nr 49) zauważa, że edukacja medialna zapewnia wiedzę i umiejętności oraz umożliwia obywatelom korzystanie z prawa do wolności wypowiedzi, krytyczne analizowanie treści medialnych i reagowanie na dezinformację; podkreśla zatem konieczność uświadamiania ryzyka dezinformacji poprzez działania w zakresie umiejętności korzystania z mediów na wszystkich poziomach, w tym poprzez europejską kampanię informacyjną na temat mediów oraz etyki dziennikarskiej i redaktorskiej, a także poprzez rozwijanie lepszej współpracy z platformami społecznościowymi i promowanie wspólnych inicjatyw w celu zajęcia się problemem mowy nienawiści, podżegania do przemocy i dyskryminacji w Internecie.

Ważną inspiracją do podejmowania działań edukacyjno-medialnych są badania dotyczące funkcjonowania mediów w krajach niedemokratycznych, np. Rosji. Badania krytycznej kompetencji medialnej wśród użytkowników Internetu w Rosji wskazują na pewne różnice w stosunku do zachodnich demokracji. Analizowano takie kategorie jak: I) znajomość segmentacji środowiska informacyjnego, II) procesów produkcyjnych nowości, III) „konstruktywności” **(a nie konstrukcji? konstruktywność to zdolność do stworzenia czegoś nowego, wartościowego)** przekazów politycznych oraz IV) roli mediów w społeczeństwie rosyjskim. Kategorie II i III wydają się podobne do tych, które występują w krajach europejskich. Natomiast w ustroju hybrydowym, będącym połączeniem demokracji i autorytaryzmu, silniej akcentowane są aspekty I i IV. Co do aspektu I, środowisko medialne systemu hybrydowego w Rosji jest znacznie bardziej ideologicznie zdeorganizowane niż w wielu zachodnich demokracjach. W dzisiejszej Rosji wyraźne są różnice ideologiczne dzielące dyskurs medialny na wiele sfer, z silną obecnością segmentów, które prezentują rzeczywistość w ramach niedemokratycznej ideologii. Co do aspektu IV, słabiej niż w krajach europejskich uwidacznia się potrzeba akcentowania kwestii wolności mediów i ich roli jako czwartej władzy. Obecnie zagadnienia funkcjonowania mediów w autorytarnych, teokratycznych, dyktatorskich lub totalitarnych społeczeństwach są rzadko poruszane w

programach kształcenia umiejętności korzystania z mediów w społeczeństwach demokratycznych (Toepfl 2014, s. 75-80).

2. Kształcenie kompetencji krytycznego odbioru informacji medialnych

Istotne pytanie dotyczy form kształcenia kompetencji krytycznego odbioru informacji medialnych. Jedną z nich jest analiza bieżących informacji. Informacje o wydarzeniach na świecie łączą się bezpośrednio z doświadczeniami dzieci i młodzieży, a także aktywnie kształtują ich systemy wartości. Kształcenie w zakresie umiejętności krytycznego korzystania z mediów, np. poprzez lekcje w szkole polegające na analizie bieżących wydarzeń, ma na celu poprawę zdolności przetwarzania informacji o świecie. Co ważniejsze, zmniejsza poczucie zagrożenia u dzieci i młodzieży, zwłaszcza w kontekście gwałtownych wydarzeń, klęsk żywiołowych i zagrożeń terrorystycznych. Często jednak ze względu na kwestie polityczne wychowawcy wolą unikać w nauczaniu odwoływania się do wiadomości i aktualnych wydarzeń (Moore 2013, s. 326).

Można wymienić siedem kroków efektywnego uczenia krytycznego odbioru informacji medialnych. Mają one zastosowanie na różnych poziomach kształcenia od przedszkola po wyższe studia. Pierwszy krok to zainteresowanie się doświadczeniami medialnymi uczniów i sposobem dobierania przez nich informacji. Drugi – analiza i rozumienie informacji, w tym zwracanie uwagi na ich strukturę i formę. Trzeci – stawianie krytycznych pytań i zachęcanie do odpowiedzi. Czwarty – dostrzeganie konstrukcyjnego charakteru przekazów informacyjnych i rozróżnianie między medialną reprezentacją a rzeczywistością. Piąty – kreatywne podejście do analizowanych informacji, zwłaszcza dostrzeganie aspektów, które zwykle traktujemy jako oczywiste. Szósty – samodzielne tworzenie nowych wiadomości z użyciem medialnych gatunków i form. Siódmy krok to dostrzeganie różnic między doświadczeniem osobistym i danej mikrospołeczności, np. klasy szkolnej, a informacjami o świecie płynącymi ze świata, także zwracanie uwagi na istniejące napięcia i sprzeczności w tych przekazach (Hobbs 2010, s. 4-5).

News literacy polega w znacznej mierze na kształceniu kompetencji krytycznego odbioru mediów. Możemy wskazać na kilka progów/poziomów tej kompetencji. Metodą jej osiągnięcia jest m.in. nauczanie problemowe w ramach edukacji medialnej. Pierwszy poziom polega na bezkrytycznym przyjmowaniu wiedzy, akceptowaniu jej jako absolutnej prawdy. Drugi – na uświadamianiu sobie tego, co się wie, a czego nie wie. Trzeci zmierza do wypracowania w sobie wiedzy niezależnej – autonomicznego odróżniania danych informacji od innych. Ostatni z poziomów to wiedza kontekstowa – łączenie skomplikowanych pojęć oraz dostrzeganie konkretnych i określonych celów wiedzy (Chen i Rattray 2017, s. 279).

Podjęmowane są również próby opracowania instrumentów pomiaru umiejętności korzystania z mediów, zwłaszcza w odniesieniu do zrozumienia produkcji i konsumpcji nowych informacji. Instrumenty te koncentrują się na postrzeganych motywacjach producentów mediów, odmiennych interpretacjach przekazów medialnych przez widzów i niezgodności między rzeczywistością a medialną reprezentacją. Instrumenty te mają zastosowanie w ocenie wiarygodności źródeł informacji oraz w konkretnych problemach, np. w ocenie informacji na temat szkodliwości palenia papierosów (Ashley i in. 2013, s. 9).

Trzeba też zdać sobie sprawę z pewnych problemów i ograniczeń. *News media literacy* jest ważnym celem edukacyjnym ze względu na zwiększoną konsumpcję informacji, potrzebę zaangażowania obywatelskiego i udziału w demokracji. Obowiązkiem dziennikarstwa jest

przekazywanie prawdy, ale dowody wskazują na strukturalne ograniczenia, które hamują dziennikarstwo w wykonywaniu tej funkcji. Dla konsumentów staje się ważna wiedza o normatywnych celach dziennikarstwa i mechanizmach wpływania na treść informacji medialnych (tamże, s. 8).

Możemy wskazać na trzy główne problemy kształcenia w zakresie *news literacy*. Pierwszy to unikanie zagadnień praktyki dziennikarskiej w edukacji medialnej, uczenie teorii mediów bez powiązania z rzeczywistym funkcjonowaniem dziennikarstwa i mediów informacyjnych. Drugi – uczenie o informacjach medialnych, posługując się punktem widzenia określonych dziennikarzy, bez dostrzegania wpływów kapitałowych na proces powstawania newsów w określonych redakcjach. Trzeci problem to zbyt duża koncentracja na problematyce ideałów dziennikarstwa (rzetelność, misja), a niedostrzegania rzeczywistego funkcjonowania dziennikarstwa i mediów uwikłanych w struktury finansowe i ideologiczne (Hobbs 2010, s. 5–6).

Chociaż odbiorcy mogą mieć dużą wiedzę o pożądanym postawach względem mediów informacyjnych, mogą być słabiej poinformowani o faktycznych mechanizmach ich funkcjonowania. W praktyce bez znajomości systemu mediów informacyjnych są narażeni na różne postawy. Ważne jest, aby mogli być bardziej świadomi wobec działania prasy i zdobywać wiedzę o normatywnych celach dziennikarskich. Oprócz umiejętności odczytywania informacji medialnych dostrzega się potrzebę szerszego uwzględnienia w krytycznej edukacji medialnej wiedzy o systemie mediów informacyjnych, z uwzględnieniem ich politycznych i ekonomicznych aspektów (Ashley i in. 2013, s. 13).

Wnioski

Kompetencja krytycznego odbioru medialnych przekazów informacyjnych jest określona jako istotna umiejętność współczesnego Europejczyka. Zdefiniowana w 2007 roku wymaga ciągłej aktualizacji swojego zakresu, uwzględniającej nowe wyzwania propagandowe. Taki wniosek został wyrażony w nowych dokumentach unijnych, ale wynika też z prowadzonych badań audytoriów rosyjskich. Europejskie wartości demokratyczne domagają się szerszego uwzględnienia w procesie kształcenia kompetencji krytycznej w korzystaniu z mediów.

Istotny problem polega na właściwym doborze metod kształcenia kompetencji krytycznej, którą uznaliśmy za główny element *news literacy* wykształconego Europejczyka. Przede wszystkim opiera się na analizowaniu bieżących wydarzeń ze świata. Można wskazywać na kolejne kroki w podnoszeniu poziomu krytycyzmu odbiorców czy też etapy dydaktyczne w edukacji medialnej, które temu służą. Możemy również dokonywać pomiaru krytycznej kompetencji w korzystaniu z mediów.

Ważne dla tezy postawionej w eseju – kształcenie kompetencji krytycznych w zakresie informacji medialnych to konieczna i wystarczająca forma przeciwdziałania nowym zagrożeniom propagandowym – są wyniki badań, które świadczą o ograniczonej funkcji współczesnego dziennikarstwa i mediów. Są one często uwikłane w procesy polityczne i ekonomiczne. Troska o obiektywizm informacji spoczywa zatem na odbiorcach i użytkownikach mediów. Jednak bez właściwej pomocy ze strony państwa, organizacji pozarządowych i międzyrządowych to kształcenie nie może się odbywać należycie.

W tym kontekście nowego znaczenia nabierają często formułowane postulaty edukacji medialnej jako odrębnego przedmiotu szkolnego w kształceniu formalnym. Braki w jego

wdrażaniu wypełniają akcje społeczne NGOs-ów i IGOs-ów, jednakże pełna realizacja tego postulatu domaga się uwzględnienia go w reformowaniu systemów edukacyjnych krajów europejskich.

Bibliografia

Ashley, S.; Maksl, A.; Craft, S. (2013): Developing a News Media Literacy Scale. w: *Journalism & Mass Communication Educator* 68 (1), s. 7-21. DOI: 10.1177/1077695812469802.

Butkiewicz, M. (2016): *Propaganda w epoce hellenistycznej na przykładzie działań władców z dynastii Seleucydów*, Pelplin: Wydawnictwo Bernadinum.

Drzewiecki, P. (2017): Review of the book *Propaganda w epoce hellenistycznej*, w: *Kwartalnik Nauk o Mediach* 1, dostępne na stronie internetowej: <http://knm.uksw.edu.pl/review-of-the-book-propaganda-w-epoce-hellenistycznej/>.

Chen, D.-L.; Rattray, J. (2017): Transforming Thinking through Problem-based Learning in the News Media Literacy Class: Critical thinking as a threshold concept towards threshold capabilities. w: *Practice and Evidence of the Scholarship of Teaching and Learning in Higher Education* 12 (2), s. 272-293.

Hobbs, R. (2010): *News literacy: What works and what doesn't*, Paper presentation at the Association for Education in Journalism and Mass Communication (AEJMC) conference, Denver, Colorado, August 7, 2010.

Komisja Wspólnot Europejskich (2007): *Europejskie podejście do umiejętności korzystania z mediów w środowisku cyfrowym*, dostępne na stronie internetowej: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52007DC0833&from=PL>.

Moore, D. C. (2013): Bringing the World to School: Integrating News and Media Literacy in Elementary Classrooms. w: *Journal of Media Literacy Education* 5 (1), s. 326-336, dostępne na stronie internetowej: <http://digitalcommons.uri.edu/jmle/vol5/iss1/5>.

Parlament Europejski (2016): *Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 23 listopada 2016 r. w sprawie unijnej komunikacji strategicznej w celu przeciwdziałania wrogiej propagandzie stron trzecich*, dostępne na stronie internetowej: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P8-TA-2016-0441&language=PL>.

Toepfl, F. (2014): Four facets of critical news literacy in a non-democratic regime. How young Russians navigate their news. w: *European Journal of Communication* 29 (1), s. 68-82. DOI: 10.1177/0267323113511183.

Piotr Drzewiecki

Medioznawca, dr hab. teologii środków społecznego przekazu, profesor nadzwyczajny UKSW. Zastępca dyrektora Instytutu Edukacji Medialnej i Dziennikarstwa na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Kierownik Katedry Edukacji Medialnej i Języka Mediów. Redaktor naczelny „Kwartalnika Nauk o

Mediach”.